

Tăcerea în "literatura refugiaților". O analiză a indicibilului și a nespusului în *Une chambre en exil* de Omar Youssef Souleimane

Din punct de vedere istoric, fluxurile migratorii au condus la crearea diferitelor etichete sociale - și chiar a diferitelor categorii socio-juridice - pentru a face distincție între oameni pe baza experienței lor și a intereselor statului. Astăzi, în presă, în discursul politic și în literatură, putem găsi termeni precum „migrant”, „migrant economic”, „exilat” sau „refugiat”; o proliferare a terminologiei care este mai degrabă nepractică și predispusă la arbitrar, mai ales că limitele conceptelor pe care tocmai le-am enumerat nu sunt întotdeauna clare.

Această nevoie de noi definiții demonstrează „volatilitatea”, pentru a folosi termenul lui Jokic¹, frontierelor statelor naționale, deoarece idealul pe care se bazează acestea s-a dovedit a fi o iluzie, în special în urma celor mai recente tragedii umanitare din Marea Mediterană și de la granițele Europei. Să ne amintim, conform unui astfel de ideal, diferitele grupuri etnice și culturi ar fi inserate rigid în limitele teritoriale și administrative ale unei singure națiuni.

Exilul ca experiență de deterritorializare și dezrădăcinare a dat naștere, în anumite perioade, unei activități lingvistice și literare remarcabile. Recent, un număr tot mai mare de povestiri publicate au dat viață unor personaje forțate să se exileze ca urmare a persecuțiilor; personaje care, la fel ca autorii lor, au primit categoria socio-juridică de „refugiat”.

Cu toate acestea, aceste relatări cad adesea în tăcere, așa cum se întâmplă frecvent cu textele literare în care strămutarea oamenilor este tema principală. Această literatură tinde să fie „marginalizată de acestea [filologiile naționale] - atunci când nu este subestimată sau ignorată”².

Prinși în cămașa de forță a unei traume cauzate de strămutarea forțată, autorii refugiați scriu adesea într-un limbaj „incomod”: procesul de scriere presupune o serie de (re)confruntări cu o experiență atroce care își găsește cu greu locul în psihicul lor, ceea ce o face și mai dificil de transmis, deoarece cuvintele pentru a o exprima tind să dispară.

¹ Olivera Jokic, "No country, no cry: Literature of women's displacement and the reading of pity", *Journal Of Postcolonial Writing*, vol. 54, nr. 6, 2018, p. 782.

² Luigi Giuliani, "Literatura de la migración y modelos historiográficos de la literatura", în José Javier Martos Ramos (ed. lit.), Leonarda Trapassi (ed. lit.), Isabel García Adánez (ed. lit.), *et al*, *Diálogos interculturales: lenguas, literaturas y sociedad*, Rubí (Barcelona), Anthropos, 2011, p. 196. În originalul spaniol: "[...] y es por éstas [las filologías nacionales] marginada - cuando no infravalorada o incluso ignorada".

Unele dintre aceste procese de scriere se caracterizează prin încercări de a transpune pe hârtie ceea ce este de nedescris și ceea ce nu se spune: de aici, medierea tăcerii, care ascunde emoții, sentimente și situații greu de exprimat, urme ale unui trecut angoasant și obsesiv sau, din noul „exterior” al țării gazdă, experiența căutării unui nou „interior” care să îl compenseze pe cel care a fost distrus.

Putem susține că vorbele acestor autori sunt cumva prinse în meandrele traumei de nedescris, în măsura în care cititorul se chinuie să descifreze opacitatea mirifică a scrierilor lor. Într-adevăr, tăcerea poate fi o consecință, (in)concretizată în scris, a traumei cauzate de exil, reflectată în incapacitatea de a vorbi, imposibilitatea de a vorbi care lovește persoana traumatizată.

Cu toate acestea, unii dintre acești autori reușesc să transforme această tăcere în urme lizibile pentru cititor, care devine apoi o trambulină pentru scrisul autorului, în special în funcția sa de fragmentare a poveștii.

Această alternanță între zgomot și tăcere merită să fie studiată. Pentru a reaminti, așa cum tăcerea joacă un rol fundamental în muzică, tăcerea nu este neapărat o absență în scris. Ea poate îndeplini o funcție specifică. Tăcerea autorului refugiat, a personajului refugiat sau a amândurora dă sens și formă experienței deplasării forțate: ea contribuie la simbolizarea realității, permițând o identificare spațio-temporală a sinelui, ceea ce va facilita apoi transmiterea unei povești greu de spus.

Care este situația exactă?

În acest articol, vom efectua o analiză lingvistică și literară a formelor pe care le poate lua tăcerea în scris, pe baza unor fragmente din *Une chambre en exil*, un roman cu accente autobiografice în care scriitorul și jurnalistul sirian Omar Youssef Souleimane, refugiat la Paris din 2012, povestește viața unui tânăr sirian refugiat în Franța și neîncetatele sale conflicte de identitate.

Exilul, ca loc interstițial în ecoul „seismelor” pe care le-au trăit oamenii, le permite acestora să „construiască o punte între 'acasă' și 'aici'³”. Din acest loc intermediar autorii pot spera să le arate cititorilor lor cutremurele care le-au zguduit viața.

Deși aceste povești ajung adesea în urechi surde, vom vedea cum unele dintre ele au puterea de a rezona cu cititorii, într-un moment în care Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați estimează că există 108,4 milioane de persoane strămutate forțat în lume.⁴

Tăcerea: ce posibilități oferă ea?

Un număr mare de studii au demonstrat caracterul fundamental al scrisului, al utilizării cuvintelor, în (re)construirea identității unui individ care a trecut printr-o experiență traumatizantă. După cum explică Green, în limbaj medical, „munca de a scrie presupune o rană și o pierdere, o rană și un doliu, a căror muncă va fi transformarea menită să le acopere”⁵.

³ Jacqueline Bergeron, "Exil-non-lieu d'apprentissages-mémoires fractales", în Jacqueline Bergeron (ed.), *Seuil, exil...*, Editions des archives contemporaines, Coll. "Erasmus Expertise", Franța, 2021, p. 101.

⁴ Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați, *Statistical Overview*, 2023, disponibil la: <https://www.unhcr.org/fr/en-bref/qui-nous-sommes/apercu-statistique> [consultat la 20/07/2023].

⁵ André Green, *La déliaison*, Paris, Les Belles Lettres, 1992, p. 57.

La rândul său, Tellier, psiholog clinician, pune în centrul analizei sale „virtutea curativă a scrisului⁶”, bazându-se pe lucrările unor autori care au recurs la scris după ce au suferit o traumă, precum Primo Levi. De fapt, după cum explică Tellier, punerea în cuvinte a experienței traumatice⁷ poate ajuta victima să recâștige „un statut de subiect” care i-a fost refuzat, deoarece, în urma evenimentelor, „apare o narațiune care poate fi utilizată pentru a reconstrui istoria personală, pentru a se reapropia pe sine prin celălalt⁸”.

Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că, pentru unii autori, nu doar cuvintele îi ajută să umple golurile, să (re)construiască viziunea lor asupra realității sau să construiască punți cu ceva ce au pierdut. Într-adevăr, rolul tăcerii ca rampă de lansare pentru scris nu a fost evidențiat la fel de mult ca cel al cuvintelor. Cu toate acestea, după cum explică Salmon, tăcerea este încă o necesitate, de exemplu, pentru așa-numiții scriitori „acusticieni”, cei care „se ocupă de fenomenele sonore, de zvonurile lumii; sunt absorbiți de vibrațiile necunoscute, de muzica invizibilă.”⁹ De fapt, spre deosebire de autorii așa-numiți „ambientali”, autorii „acusticieni” nu împrumută „din credințe și obiceiuri”; ei nu încearcă să vândă „pe furie povești cu care oamenii să se poată identifica¹⁰”. S-ar părea că scopul scriitorilor „acusticieni” este să găsească o modalitate de a-și spune povestea, mai degrabă decât să scrie o poveste care să fie ușor de publicat sau de citit.

La rândul său, Chaput-Lebars subliniază, de asemenea, capacitatea tăcerii „de a păstra și delimita un spațiu personal propriu, fără de care subiectul nu și-ar mai aparține¹¹”, făcând din aceasta un instrument crucial pentru garantarea succesului unei transmisii.

De exemplu, Ledwina descrie tăcerea ca o „sursă de posibilități creative” în scrierile durasiene.¹² Ea afirmă că prin tăcere, care „se dezvăluie ca o nevoie intimă, o necesitate singulară pentru exprimarea emoțiilor inefabile”, Marguerite Duras „pune sub semnul întrebării posibilitățile limbajului și pune sub semnul întrebării înseși principiile reprezentării¹³”.

În scrierile „subțiri” ale lui Duras, caracterizate printr-o „goliciune sintactică și stilistică radicală¹⁴”, tăcerea este conceptualizată sub forma „unei serii întregi de dispozitive grafice (goluri, puncte de suspensie, liniuțe, negarea verbelor, sărăcia vocabularului)¹⁵”. Tăcerea se dovedește a fi „încărcată de sens” și apare „ca o modalitate

⁶ Arnaud Tellier, *Expériences traumatiques et écriture*, Paris, Anthropos Economica, 1998, p. 64.

⁷ Folosim definiția „traumei” dată de Chiantaretto, „când capacitatea unui subiect de a procesa psihic un eveniment este depășită”.

⁸ Arnaud Tellier, *Expériences traumatiques et écriture*, Paris, Anthropos Economica, 1998, p. 64.

⁹ Christian Salmon, *L'Art du Silence*, Paris, Les liens qui libèrent, 2022 p.20.

¹⁰ Christian Salmon, "Savoir écouter les écrivains qui se taisent", online la *Slate* : <https://www.slate.fr/story/235195/bonnes-feuilles-art-du-silence-christian-salmon-les-liens-qui-libèrent-litterature-crise>, 25/11/2022 [consultat la 25/07/2023]

¹¹ Corinne Chaput-Lebars, *Traumatismes de guerre: Du raccomodement par l'écriture*, Paris, L'Harmattan, 2014, p. 59.

¹² Anna Ledwina, "Écrire, [...] c'est se taire": du silence durassien", *Thélème. Revista Complutense de Estudios Franceses*, nr. 2, 2017, p. 197.

¹³ *Íbid*, p. 208.

¹⁴ *Íbid*, p. 207.

¹⁵ *Íbid*, p. 203.

inedită de a comunica absența, pierderea și golul" prin care Duras "pare să ajungă la indicibil¹⁶".

Aceste diverse elemente arată măsura în care tăcerea poate juca un rol esențial în practica auctorială a anumitor scriitori. La fel cum muzica este modelată de țesături încărcate de sens, de note, dar și de tăceri, scrisul poate fi structurat în parte în jurul tăcerii, care poate contribui la crearea unei densități narative pe care cuvintele singure nu ar avea puterea să o genereze.

Aceste forme de exprimare a indicibilului, care împletesc plinul (cuvintele) și golul (tăcerea), printr-un stil, o sintaxă și alegeri lexicale singulare, permit anumitor autori să delimiteze, în cadrul discursului lor, spații dedicate tăcerii (tăcerilor).

De fapt, delimitarea unui spațiu intim pentru „repararea” sau „recuperarea” personală, adică o formă de reunire cu sinele anterior, devine crucială în cazul experiențelor traumatiche, în special atunci când acestea sunt suficient de grave pentru a pune în pericol (re)construirea identității subiectului. Acesta este cazul în special în timpul deplasării forțate a oamenilor.

Întrebarea este, în fața unui eveniment traumatizant care rămâne inaccesibil, cum poate scrisul să capteze insesizabilul, să dea formă concretă abstractului, să dea formă indicibilului și nespusului?

După cum vom arăta, potențialul imaginativ oferit de rețeaua de cuvinte și de tăcere (tăceri) îi poate permite autorului să simbolizeze și să reprezinte (noua) realitate, astfel încât să se poată orienta și să-i dea sens.

Locul tăcerii în „literatura refugiaților”

Importanța orientării subiectului în raport cu realitatea capătă întregul său sens atunci când acesta suferă distrugerea „interiorului” său - înțeles ca esența sa, „sinele său interior”, tot ceea ce constituie identitatea sa - și se confruntă cu un nou „exterior” - înțeles ca realitatea sa externă. Atunci când un proces de construire a identității este întrerupt de un eveniment traumatic, individul în cauză va avea nevoie de noi instrumente pentru a da sens noii sale realități, o realitate în care trebuie să se orienteze pentru a vindeca rana emoțională a traumei. În consecință, pierderea acestui „intim”, atunci când este corelată cu regăsirea lui, marchează începutul procesului de (re)construire a identității individului dezrădăcinat. În acest sens, potențialul tăcerii ca instrument cathartic de exprimare a "intimului" și a inexprimabilului, care permite reafirmarea sinelui, este crucial.

În iunie 2023, Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați a estimat că în lume existau 108,4 milioane de persoane strămutate forțat, adică persoane care au fost forțate să își părăsească locuințele și să plece în exil¹⁷. Unele persoane strămutate forțat pot fi descrise ca „refugiați”, un statut juridic care implică faptul că persoana strămutată beneficiază de protecție juridică din partea țării gazdă: o persoană care, „din cauza temerii întemeiate de a fi persecutată din motive de rasă, religie, naționalitate, apartenență la un anumit grup social sau opinii politice, se află în afara țării de cetățenie

¹⁶ *Ibid*, p. 197.

¹⁷ Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați, *Statistical Overview*, 2023, disponibil la: <https://www.unhcr.org/fr/en-bref/qui-nous-sommes/apercu-statistique> [consultat la 20/07/2023].

și nu poate sau, din cauza acestei temeri, nu dorește să beneficieze de protecția țării respective [...]”¹⁸ .

Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că acest concept este complex și ambiguu, cu atât mai mult cu cât „instrumentele elaborate în forurile diplomației internaționale rămân strâns dependente de interesele statelor”¹⁹ . Într-adevăr, noțiunea de „refugiat”, astfel cum este definită în Convenția de la Geneva din 1951, lasă o anumită marjă de interpretare, permițând statelor să își îndeplinească pe deplin obligațiile atunci când examinează cererile de azil. Ce înseamnă „teamă bine întemeiată”? În ce moment se poate considera că o persoană este persecutată? De ce există o tendință, în discursul politic și în presă, de a descrie persoanele strămutate din țările sărace drept „migranți economici”, în special pe cei care nu au obținut statutul de „refugiat”²⁰ , dar de a le considera pe cele din țările bogate drept „expatriați”?²¹ Numeroasele întrebări existente pe această temă atestă complexitatea acestei terminologii.

Călătoriile extrem de dificile pe care trebuie să le întreprindă refugiații i-au determinat pe unii dintre ei să caute un public cu care să comunice, ceea ce a dat naștere, în special în ultimele decenii, la o creație literară remarcabilă. Prin decizia de a-și povesti propriile experiențe, acești refugiați, deveniți „autori”, se străduiesc să desființeze o serie întreagă de reprezentări și desemnări exogene negative și să restabilească o percepție mai exactă despre ei înșiși.

Totuși, ambiguitatea terminologiei se reflectă și în literatura de specialitate. În funcție de timp și de loc, putem găsi diferite denumiri pentru gama de povești scrise de persoane „strămutate” și „dezrădăcinate” sau despre experiențele lor. Această diversitate poate fi derutantă, mai ales că determinantul acestei „literaturi”, care este folosit pentru a denumi situația autorului sau a personajelor, este în sine un termen adesea imprecis – „exil”, „azil”, „migrație” sau „refugiu” - care, în funcție de context, necesită o analiză a aspectelor sale istorice, juridice și chiar filosofice. Astfel, găsim denumiri atât de variate precum „literatura exilului”, „literatura migrației”, „literatura diasporei” sau „literatura refugiaților”, care nu fac toate referire la același concept, deși fac parte dintr-o paradigmă comună.

În acest scurt studiu, intenția noastră este de a sublinia caracterul forțat al deplasărilor care fac obiectul acestor literaturi. Într-adevăr, atunci când „persoanele strămutate” nu au de ales decât să își părăsească „casa”, experiența prin care trec este cu totul singulară, deoarece sunt prinse între dragostea pentru țara lor și imposibilitatea de a rămâne acolo, din cauza unor circumstanțe care le-ar putea pune viața în pericol. Prin urmare, este o experiență care nu poate fi întotdeauna asimilată cu alte forme de exil. Am putea spune că este un tip specific de exil, și chiar un tip specific de „deplasare

¹⁸ Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați, *Convenția și Protocolul privind statutul refugiaților*, 1951, disponibil la: <https://www.unhcr.org/fr/media/convention-et-protocole-relatifs-au-statut-des-refugies> , p. 16 [consultat la 20/07/2023]

¹⁹ Danièle Lochak, "Qu'est-ce qu'un réfugié? The political construction of a legal category", *Pouvoirs*, nr. 144, 2013, p. 47.

²⁰ Adrien Francke, "Peut-on vraiment distinguer migrants économiques et réfugiés?", online la *Libération*: https://www.liberation.fr/france/2017/12/20/peut-on-vraiment-distinguer-migrants-economiques-et-refugies_1617534/, 20/12/2017 [accesat la 26/07/2023].

²¹ Vincent Destouches, "La différence entre les 'immigrés' et les 'expatriés'", online la *L'actualité*: <https://lactualite.com/societe/la-difference-entre-les-immigres-et-les-expatries/>, 15/06/2015 [accesat la 26/07/2023].

forțată" și „dezdăcinare". Acesta se caracterizează prin violență, persecuție și apartenența la un anumit grup social sau minoritate, ceea ce conduce la o călătorie adesea periculoasă către o altă țară și implică un proces lung și complex de solicitare a azilului. Un lanț de factori care duce adesea persoanele „strămutate" să dezvolte traume psihologice, corelate cu depresia, anxietatea și stresul²², cu riscuri, ca în cazul oricărui eveniment deosebit de critic, de slăbire a construcției identitare.²³

În plus, deși acestea sunt experiențe personale, indivizii în cauză se află adesea într-un „cadru colectiv", în care individualitatea lor „tinde să fie ștearsă, întretesută și banalizată de stereotipuri în ochii membrilor societății gazdă", mai ales că sunt adesea nevoiți să „interacționeze cu autodefinirea pe care grupul de migranți și-o construiește treptat²⁴", într-un context de globalizare economică, politică, socială și culturală. După cum subliniază Edward Saïd, unul dintre precursorii studiilor postcoloniale, „epoca noastră, care se caracterizează printr-o situație de conflict, o tendință imperialistă și ambițiile cvasi-teologice ale liderilor totalitari, este o epocă a refugiaților, a deplasării populației și a imigrației în masă²⁵". Ceea ce reiese este că, din punct de vedere structural, la baza acestor crize se află dinamica puterii care, la nivel global, guvernează relațiile dintre statele (cele mai bogate) și statele (cele mai sărace), procesele de decolonizare și, în multe cazuri, consecințele consolidării unui model politic bazat pe idealul statului-națiune, conform căruia diferitele grupuri etnice și culturi ar fi în mod ideal incluse în cadrul rigid al granițelor teritoriale și administrative ale unei singure națiuni.

Care este situația din romanul pe care se bazează analiza noastră?

În *volumul Une chambre en exil*, Omar Youssef Souleimane povestește, prin ochii unui personaj fictiv, o experiență a strămutării forțate cu accente autobiografice. În 2011, războiul civil a izbucnit în Siria, declanșând una dintre cele mai grave crize ale refugiaților din istoria recentă: până în 2023, ONU a numărat 6,6 milioane de persoane strămutate intern și 5,4 milioane de refugiați care au trecut granițele țării.²⁶ Souleimane s-a născut în 1987 în apropiere de Damasc, unde a luat parte la demonstrații pașnice în 2011. După ce a fost căutat de serviciile de informații siriene, el și-a părăsit țara și, în 2012, a plecat în Franța, unde i s-a acordat statutul de refugiat.²⁷

Astfel, întrucât autorul pe care îl studiem a avut o experiență similară cu cea a deplasării „forțate", în scopul acestei analize vom folosi termenul de „literatură a refugiaților" pentru a defini „genul" romanului său.

²² Patric McGorry, D. Silove, Z. Steel *et al*, "Trauma exposure, postmigration stressors, and symptoms of anxiety, depression and post-traumatic stress", *Tamil asylum-seekers: Comparison with refugees and immigrants. Acta Psychiatrica Scandinavica*, nr. 97, p. 175.

²³ Gwyn Kirk și Margo Okazawa-Rey, "Identities and Social Locations: Who am I? Who are My People?", *Women's Lives, Multicultural Perspectives*. Kirk și Okazawa-Rey eds. Mountain View, CA: Mayfield Publishing, 1998, p. 50.

²⁴ Luigi Giuliani, *op. cit.* p. 199.

²⁵ Edward W. Saïd, *Réflexions sur l'exil et autres essais*, traducere de Charlotte Woillez, Arles, Actes Sud, 2008, p. 242.

²⁶ Comisia Europeană, "Syria: Fact sheet", disponibil pe *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations*: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/middle-east-and-northern-africa/syria_fr#faits--chiffres, 2023, [consultat la 20/07/2023]

²⁷ Omar Youssef Souleimane, "Biography", online la: <https://omaryoussef.org/biographie-2/>, s. d., [consultat la 01/08/2023]

Experiențele sau sentimentele abordate de acest „gen literar” ne pot face să ne imaginăm o persoană - un autor sau un personaj - care a trecut sau este pe cale să treacă diverse praguri. Trecerea „de la cunoscut la necunoscut”, „de la real la ireal” sau „de la cunoaștere la ignoranță” sunt câteva dintre pragurile folosite de Bergeron²⁸ pentru a ilustra „călătoria complexă a exilului”. În ceea ce ne privește, susținem că există și un prag pe care ni-l imaginăm ca un întreg, un fel de loc interstițial situat între realitatea traumatică (pe care persoana a fost obligată să o părăsească) și noua realitate (în care ar trebui să se integreze).

Luarea în considerare a acestui prag este extrem de importantă: ea ne permite să contemplăm ideea unui moratoriu temporal, un timp suspendat între zgomotul și trepidațiile seismelor pe care refugiatul le-a trăit (sau le trăiește) și trecerea la scris.²⁹ Într-adevăr, după cum afirmă Lani-Bayle, pentru a garanta succesul unei transmisii, aceasta din urmă trebuie „să facă față unei perioade necesare de tăcere înainte de a putea transfera și reduce o experiență extremă și, prin urmare, de neatins, înrădăcinată în senzații care anihilează orice speranță de gândire în cuvinte. În acest sens, Labeille subliniază, de asemenea, importanța „suspendării în dialegeză”, a unei „pauze” care „implică o conștiință spațio-temporală³⁰”, care se poate dovedi esențială pentru a permite simbolizarea și reprezentarea realității.

Tăcerea poate avea două fețe distincte. Pe de o parte, poate fi văzută ca o consecință, (in)concretizată în scris, a traumei cauzate de exil; ea reprezintă eșecul persoanei traumatizate de a vorbi, referindu-se astfel la indicibil, la imposibilitatea de a vorbi. Pe de altă parte, ea poate fi văzută ca o trambulină pentru scris, acționând ca un mijloc de fragmentare și ca un vector de respingere a linearității și continuității asociate în general cu ordinea scrisului și a lumii. În acest sens, tăcerea ajută la fragmentarea experienței în cauză și la transformarea fiecărui fragment într-un simbol al realității.

Trecerea de la tăcere la scris în *Une chambre en exil*

Cum este transformată tăcerea în urme lizibile pentru cititor? Ne propunem să analizăm trei extrase din *Une chambre en exil* pentru a identifica particularitățile și formele în care tăcerea este „materializată” în scrierile lui Souleimane.

Am început prin a identifica două tipuri diferite de dispozitive care dau formă concretă indicibilului și nerostitului din text: pe de o parte, dispozitivele „grafice”, adică cele prezente la nivelul discursului, precum cuvintele, expresiile sau negațiile verbale. Pe de altă parte, am identificat și o serie de dispozitive „retorice” prin care autorul încearcă să transmită cititorului, într-un mod mai aluziv, indicibilul. În orice caz, aceasta este ipoteza noastră.

Cu titlu de exemplu, ne vom uita la primul fragment, care conține atât „dispozitive retorice”, cât și „dispozitive grafice”:

Mirosul de pământ de după ploaie, același ca în Siria, îmi urcă până la pat. Când eram copil, la sfârșitul zilei de Eid, casa dormea. Ieșeam în curte. Cântecele canarului aducea viață. Aurul cerului se cufunda în spatele muntelui. Această culoare, pe care o văd acum, a fost cuvântul bătrânilor care au construit acest orașel de lângă Damasc înainte de a pleca.

²⁸ Jacqueline Bergeron, *op. cit.* p. 101.

²⁹ Martine Lani-Bayle, "Des limites du dicible ou de l'écrit", *Le sociographe*, nr. 46, 2014, p. 68.

³⁰ Véronique Labeille, "Le silence dans le roman : un élément de monstration", *Loxias*, nr. 18, 2007, p. 130.

Nu mi-e dor de lucrurile bune din trecut, dar exilul merge mai departe decât nostalgia.³¹

Acesta este un portret al copilăriei protagonistului, pe care îl compară cu viața sa actuală de refugiat. La sfârșitul fragmentului - care este și sfârșitul unui capitol - naratorul susține că nu simte nostalgie – „Exilul este mai profund” - chiar dacă descrierea poetică a trecutului său face această afirmație greu de crezut. Deși el neagă, fragmentul sugerează un regret și o melancolie pe care nu le poate exprima direct și transparent, un amestec de emoții inefabile. Într-adevăr, transmiterea amintirilor sale din copilărie și comparația cu situația sa actuală nu este transparentă. După cum se poate observa, prin aluzii și ocolișuri, reflectate de cele mai multe ori în metafore, autorul încearcă să transmită cititorului cioburile cețoase ale trecutului său care îi plutesc în gânduri.

Comparația autorului între culoarea aurie a cerului și „cuvântul” bătrânilor care i-au construit orașul servește la ilustrarea acestui argument. Această comparație, printr-o dublă deplasare senzorială și metaforică, ilustrează perfect scrierea tăcerii pe care încercăm să o sesizăm. Simțurile sunt convocate de referința la „vorbire”, care se referă la gură și, prin extensie, la gust, în timp ce metafora gurii ca „testament oral” nu se referă, așa cum se întâmplă adesea, la o moștenire volatilă, ci la o transmitere orală care dăinuie, chiar și atunci când orașele și arhivele scrise sunt distruse. Această a doua schimbare metaforică își capătă întregul sens în contextul vital al protagonistului, al cărui oraș natal - și, prin extensie, „viața sa privată” - a fost bombardat. Deși cuvântul rostit, spre deosebire de cuvântul scris, nu fixează nimic în piatră, ceea ce spune el supraviețuiește distrugerii fizice.

Întrucât aluziile sunt „expresii care suscită o idee fără a o desemna în mod clar³²”, presupunem că protagonistul - și, în acest caz, autorul - în calitate de martor, este obligat să se bazeze pe ele deoarece nu poate exprima într-un mod direct sau „natural” despre ce vrea să vorbească; prin urmare, cititorului îi revine sarcina de a le „descifra”.³³ Acest lucru generează o tăcere în scris, o „opacitate³⁴”, pentru a folosi termenul lui Chaput-Lebars, care constituie totuși un „vid ‘plin’, alcătuit din îndoieli, incertitudini, frustrări, temeri, angoase și uneori suferință³⁵”.

În cele din urmă, pe lângă aceste dispozitive retorice, negarea verbului „manquer” (a lipsi) la sfârșitul acestui fragment este un dispozitiv grafic care concretizează tăcerea din discurs; ea contribuie la construirea unei antifraze, deoarece această negare este plasată imediat după afirmația că acestea erau „părțile bune ale trecutului”.

Într-un al doilea extras, găsim, de asemenea, dispozitive retorice bazate pe referiri la simțuri, precum și alte aluzii care reflectă diferite temeri trăite de protagonist:

Sunt gata să dau totul, să îi ating spatele pe jumătate gol cu respirația mea, să mă îngrop în ea pentru totdeauna, noul meu refugiu. Dar rămân așa cum sunt, în poziția asta. Am sentimentul că dacă fac o mișcare, voi distruge totul.

Frunzele unui copac din grădina vecinului își desenează umbrele pe raftul meu, înconjurat de razele de culoarea mierii ale apusului. O doamnă pe tocuri urcă scările. Sunetul pașilor ei răsună prin clădire, dar unde se duce? Ce se întâmplă cu el? Poate că pândește în întuneric, parte din ziua de mâine?³⁶

³¹ Omar Youssef Souleimane, *Une chambre en exil*, Paris, Flammarion, 2022, p. 208.

³² Corinne Chaput-Lebars, *op. cit.* p. 119.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ Omar Youssef Souleimane, *op. cit.* p. 150.

În primul paragraf, autorul își exprimă teama că „noul său refugiu”, noul său loc „intim”, ar putea fi distrus de propriile sale acțiuni. Este instructiv să examinăm utilizarea de către autor a metaforei „refugiu” și semnificația acesteia: faptul că o consideră pe femeia pentru care are sentimente amoroase drept un „refugiu” și că se teme să „distrugă totul” arată că teama sa se referă la trauma sa, deoarece posibilitatea distrugerii acestei noi intimități evocă implicit distrugerea orașului său natal și, prin urmare, ruperea cu ceea ce fusese anterior „intimul” său.

În plus, faptul că este „gata să dea totul” pentru „noul său refugiu” arată că conceptul de „refugiu” îi definește în mod decisiv viața de zi cu zi; noua sa realitate. Acest lucru arată că el nu este încă pe deplin integrat în noul său „exterior”; îl consideră un „refugiu”, dar nu folosește expresia „acasă” sau alte sinonime pentru a-l descrie, care ar implica un sentiment real de înrădăcinare. În acest moment al poveștii, el se găsește într-un între, pe acel prag, constituit de exilul său atunci.

În al doilea paragraf, nevorbirea, acest „gol plin” de sens, se concretizează în scris prin anumite elemente care trimit la o deplasare senzorială („zgomotul pașilor” care „produce un ecou” se referă, de fapt, la auz) pe care se greșează o deplasare metaforică articulată în jurul verbului „a pândi” - folosit pentru a desemna faptul de „a se ascunde, a se ascunde într-un loc prielnic, adunându-și corpul³⁷”. Într-adevăr, metafora zgomotului care „pândește în întuneric” transmite cititorului senzația că zgomotele „la pândă” îl „bântuie” pe protagonist din întunericul dormitorului și că aceste zgomote vor face parte și din „ziua de [mâine]”. Cu alte cuvinte, zgomotul, oricât de ascuns sau pânditor, face parte din viitor, care rămâne veșnic prizonierul zgomotului de dinainte, la fel cum „refugiatul” rămâne oarecum la mila amintirilor sale trecute, uneori zgomotoase. În acest fel, teama de viitor este comparată metaforic cu teama de a nu putea scăpa niciodată de ecourile zgomotoase ale trecutului, cărora le place să reapară în întuneric.

Trecem acum la un ultim fragment, în care autorul se află la o petrecere și, fără să-și dea seama, începe să reflecteze la ceea ce distinge viața sa de refugiat de viața celorlalți invitați:

Acești oaspeți nu știu nimic despre ruinele din memoria mea [...] Nu le pot spune că această mână care ține o bere a ținut tineri chiar înainte să moară. Era în cele mai abandonate cartiere din lume, asediate de milițiile regimului Assad, unde oamenii trăiau fără spitale, fără medicamente, cu mulți morți și foarte puțină umanitate.

Nu, nu am de gând să le spun nici lor, nici altcuiva. Nici un fel de evocare nu va compensa vreodată pierderea.³⁸

Putem observa că procesul grafic al negației verbelor abundă. Negarea este „o categorie cognitivă, sintactică, semantică și pragmatică universală, specifică tuturor limbilor umane³⁹”, iar definiția sa lingvistică este supusă diferitelor interpretări. Cu toate acestea, în scopul analizei noastre, susținem că negațiile din acest extras, ca instrumente

³⁷ Larousse. "Se tapir", *dictionar* online: https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/se_tapir/76664 [consultat la 25/07/2023]

³⁸ Omar Youssef Souleimane, *op. cit.* p. 109.

³⁹ Laurence R. Horn și Yasuhiko Kato, Negation and polarity. Syntactic and semantic perspectives, Oxford / New York: Oxford University Press, 2000, în Charlotte Meisner, Aurélie Robert-Tissot și Elisabeth Stark, "L'absence et la présence du NE de négation", în *Encyclopédie Grammaticale du Français*, 2015, p. 1.

lingvistice, îndeplinesc cel puțin trei funcții care contribuie la concretizarea în scris a nespusului și a indicibilului.

În primul rând, am detectat o funcție expresivă sau emotivă evidențiată de lingvistul rus Roman Jakobson - care vizează „o exprimare directă a atitudinii subiectului față de ceea ce vorbește” și care „tinde să dea impresia unei anumite emoții, reale sau simulate⁴⁰” - prin decizia de a nu le spune celorlalți despre disconfortul său: „Acești oaspeți nu știu nimic despre ruinele depuse în memoria mea”. În această propoziție, necunoașterea oaspeților se referă la durerea pe care protagonistul o ascunde de ei.

În al doilea rând, negarea acționează ca un control asupra limbajului, ceea ce contravine funcțiilor referențiale și expresive ale lui Jakobson: „Nicio evocare nu va compensa vreodată pierderea”. Limbajul nu poate umple golurile.

Funcția referențială „vizează referentul, contextul⁴¹”, adică descrie despre ce vorbește emițătorul, ceea ce o face o funcție extrem de utilizată. Aici, protagonistul pune sub semnul întrebării eficiența, ba chiar utilitatea comunicării, spunând că, și dacă ar vorbi despre ceea ce îl doare, ar fi inutil: vorbind despre experiența sa traumatizantă, nu va recupera „interiorul” pe care l-a pierdut.

În sfârșit, în acest fragment, negația are și o funcție de preterit – „a pretinde că nu vrei să spui ceea ce totuși se spune foarte clar⁴²” - în expresiile „nu pot să le spun” și „nu, nu am de gând să le spun”. Protagonistul nu spune nimic, rămâne nevorbit, tăcut, dar sugerează importanța a ceea ce nu spune. Această funcție de preteritie este astfel legată de funcția expresivă sau emoțională menționată anterior. Ipoteza noastră este că protagonistul preferă să nu spună nimic pentru a transmite intensitatea emoției din spatele a ceea ce nu spune. În acest fel, el lasă cititorul să înțeleagă că face aluzie la o experiență traumatizantă.

În plus față de aceste dispozitive grafice, prezența unei metafore este la fel de interesantă. În primul paragraf, protagonistul se referă la „ruinele din memoria mea”. Aceste „ruine” simbolizează distrugerea „intimului” din amintirile sale, o referire la trauma suferită.

În orice caz, astfel de aluzii la memorie, fie că sunt exprimate printr-o alunecare metaforică sau mai direct, nu sunt probabil întâmplătoare. Bergeron afirmă că memoria „face posibilă lupta împotriva deteritorializării geografice, fizice și mentale⁴³”; cercetătorul prezintă memoria ca singura verigă (sau una dintre singurele verigi) care menține subiectul atașat de identitatea sa, de „intimul” pierdut.

Pentru a încheia analiza acestui al treilea extras, ni se pare relevant să luăm în considerare sensul literal al termenului „glissement”, pe lângă sensul său figurat, pe care l-am analizat deja în mai multe rânduri. Așadar, aici vorbim despre „alunecare” ca o „vibrație”.

Fromilhague evidențiază trei funcții ale figurilor de stil: o funcție emotivă, o funcție conativă menită să „stârnească patosul receptorului” și o funcție fatică menită să „(re)stabilească un contact cu el⁴⁴”. Prin urmare, având în vedere că scopul principal al

⁴⁰ Roman Jakobson, *Essais en linguistique générale*, Paris, Éditions de Minuit, 1963, p. 191.

⁴¹ Roman Jakobson, *op. cit.* p. 191.

⁴² Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, Paris, Flammarion, 1977, p. 143.

⁴³ Jacqueline Bergeron, *op. cit.* p. 105.

⁴⁴ Catherine Fromilhague, *Les Figures de style*, Paris, 1995, p. 107.

autorilor în utilizarea figurilor de stil este de a influența cititorul, presupunem că rolul acestora este de a asigura că cititorul experimentează, chiar dacă pentru scurt timp, trauma naratorului, care este și personajul refugiat. Acesta este motivul pentru care folosim termenul „alunecare” în sensul de „vibrație”: figurile de stil, reflectând viața personajului refugiat, ar putea găsi un ecou, ar putea avea o rezonanță în realitatea cititorului.

Trebuie să precizăm că, în romanul lui Souleimane, aceste trei extrase se găsesc înaintea unei pauze. Primele două sunt la sfârșitul unei scene, în timp ce ultimul apare la sfârșitul unui capitol.

În cazul primelor două extrase, aceste tăieturi întrerup brusc povestirea acestor momente intime din viața protagonistului pentru a trece la relatarea unui alt moment din viața sa. Pe de altă parte, tăietura de la sfârșitul ultimului extras implică o schimbare a punctului de vedere: în timp ce protagonistul a refuzat să povestească experiența sa invitațiilor la petrecere, în scena următoare el decide să se adreseze cititorului pentru a povesti aceste amintiri intime pe care le ținuse pentru el.

Aceste pauze între scene sau capitole constituie, de asemenea, o tăcere; o tăcere care împarte experiența naratorului în fragmente și îi structurează povestea. În acest caz, tăcerea este un mijloc de scriere pentru autor: ea îndeplinește o funcție de fragmentare care sfidează linearitatea și continuitatea asociate de obicei cu ordinea scrierii. În fiecare dintre aceste fragmente, diverse procese dau formă indicibilului prin reprezentarea anumitor momente cruciale din viața naratorului care au o semnificație specială sau particulară, transformându-le în simboluri ale trecutului său. Descompunerea trecutului său în simboluri ar putea ajuta naratorul să își integreze mai bine experiența traumatică în psihicul propriu, ceea ce, la rândul său, i-ar putea permite să își consolideze și să își reconstruiască povestea.

Scopul acestui studiu a fost de a analiza trei extrase dintr-un roman, *Une chambre en exil*, care, în opinia noastră, se încadrează în categoria „literaturii refugiaților”: o colecție de povestiri în care strămutarea forțată este tema principală. Adesea, la fel ca autorul, protagonistul-narator al acestor povestiri a primit statutul socio-juridic de „refugiat”, simbolizând un exil inițiat de o persoană persecutată care a fost „obligată” să se stabilească într-un nou „afară”.

Acesta este cazul protagonistului din *Une chambre en exil* care, la fel ca Omar Youssef Souleimane, autorul, a fost forțat să își părăsească țara, Siria, la începutul războiului civil, deoarece ideologia sa era contrară celei a guvernului.

Scrierea despre experiența exilului forțat constituie un intermediar, un prag care se află între percepția „interiorului” distrus al unei persoane și proiecția sa către un nou „exterior”, un loc interstițial de (re)construcție și memorie care îi permite subiectului să se confrunte cu o serie întreagă de sentimente îngropate adânc în el: nostalgie, dorință, nevoia de refugiu, teama de distrugere, teama de viitor, neîncrederea în ceilalți - sau chiar în limbă.

Având în vedere natura inefabilă a acestor emoții, postulăm că experiența scrisă a strămutării forțate - cel puțin pentru unii autori - nu poate fi înțeleasă fără tăcere. Într-adevăr, în *Une chambre en exil*, tăcerea nu este întotdeauna o absență, un eșec, ci poate fi înzestrată cu o funcție expresivă specifică, rezonând cu cuvintele. Aceasta este ceea ce am încercat să arătăm.

Prin această scriere „curativă”, care combină cuvintele și tăcerea, autorul încearcă să își (re)construiască și să își (re)însușească ființa, încercând să își integreze experiența traumatică cu toate celelalte experiențe umane, pentru a o „raționaliza”.

Mai mult, cititorul îl poate însoți pe narator în interstițiile seismelor pe care le-a trăit. În opera lui Souleimane, scrierea tăcerii se exercită prin schimbări senzoriale și metaforice care pot servi drept declanșatoare pentru apariția, în cititor, a unei alte forme de schimbare pe care am ales să o înțelegem ca „vibrație”, într-un spațiu comun în care suferința unuia (naratorul) trezește în celălalt (cititorul) un tremur, o cutremurare.

Referințe

AGENȚIA NAȚIUNILOR UNITE PENTRU REFUGIAȚI, *Statistical Overview*, 2023, disponibil la: <https://www.unhcr.org/fr/en-bref/qui-nous-sommes/aperçu-statistique> [consultat la 20/07/2023].

AGENȚIA NAȚIUNILOR UNITE PENTRU REFUGIAȚI, *Convenția și Protocolul privind statutul refugiaților*, 1951, disponibil la: <https://www.unhcr.org/fr/media/convention-et-protocole-relatifs-au-statut-des-refugies> [consultat la 20/07/2023].

BERGERON, J., "Exil-non-lieu d'apprentissages-mémoires fractales", în J. BERGERON (ed.), *Seuil, exil...*, Editions des archives contemporaines, Coll. "Erasmus Expertise", Franța, 2021, pp. 97-108.

CHAPUT-LEBARS, C., *Traumatismes de guerre: du raccomodement par l'écriture*, Paris, L'Harmattan, 2014.

CHIANTARETTO, J. F., *Écritures de soi, écritures des limites*. Colloque de Cerisy. Paris: Hermann, 2014.

COMISIA EUROPEANĂ, "Syria: Fact sheet", disponibil pe *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations*: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/middle-east-and-northern-africa/syria_fr#faits--chiffres, 2023, [consultat la 20/07/2023].

DESTOUCHES, V., "La différence entre les 'immigrés' et les 'expatriés'", online la *L'actualité*: <https://lactualite.com/societe/la-difference-entre-les-immigres-et-les-expatries/>, 15/06/2015 [accesat la 26/07/2023].

FONTANIER, P., *Les figures du discours*, Paris, Flammarion, 1977.

FRANCKE, A. "Peut-on vraiment distinguer migrants économiques et réfugiés?", online la *Libération*: https://www.liberation.fr/france/2017/12/20/peut-on-vraiment-distinguer-migrants-economiques-et-refugies_1617534/, 20/12/2017 [accesat la 26/07/2023].

FROMILHAGUE, C., *Les Figures de style*, Paris, 1995.

GREEN, A., *La déliaison*, Paris, Les Belles Lettres, 1992.

GULIANI, L., "Literatura de la migración y modelos historiográficos de la literatura", în J. J. MARTOS RAMOS, (ed. lit.), L. TRAPASSI (ed. lit.), I. GARCIA ADANEZ (ed. lit.), *et al*, *Diálogos interculturales: lenguas, literaturas y sociedad*, Rubí (Barcelona), Anthropos, 2011, pp. 195-218.

HORN, L. R., și KATO, Y., *Negation and polarity. Syntactic and semantic perspectives*, Oxford / New York: Oxford University Press, 2000, în MEISNER, C., ROBERT-TISSOT, A., și STARK, E., "L'absence et la présence du NE de négation", *Encyclopédie Grammaticale du Français*, 2015, p. 1-35.

JAKOBSON, R., *Essais en linguistique générale*, Paris, Éditions de Minuit, 1963.

JOKIC, O., "No country, no cry: Literature of women's displacement and the reading of pity", *Journal Of Postcolonial Writing*, vol. 54, nr. 6, 2018, pp. 781-794.

KIRK, G., și OKAZAWA-REY, M., "Identities and Social Locations: Who am I? Who are My People?", *Women's Lives, Multicultural Perspectives*. Mountain View, CA: Mayfield Publishing, 1998.

LABELLE, V., "Le silence dans le roman : un élément de monstration", *Loxias*, nr. 18, 2007.

LANI-BAYLE, M., "Des limites du dicible ou de l'écrivable", *Le sociographe*, nr. 46, 2014, pp. 63-72.

LAROUSSE. "Se tapir", *dictionar* online: https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/se_tapir/76664 [consultat la 25/07/2023].

LEDWINA, A., "Écrire, [...] c'est se taire" : du silence durassien", *Thélème. Revista Complutense de Estudios Franceses*, nr. 2, 2017, pp. 197-210.

LOCHAK, D. "Qu'est-ce qu'un réfugié? La construction politique d'une catégorie juridique", *Pouvoirs*, n° 144, 2013, p. 33-47.

MCGORRY, P., SILOVE, D., STEEL, Z. și MOHAN P., "Trauma exposure, postmigration stressors, and symptoms of anxiety, depression and post-traumatic stress", *Tamil asylum-seekers: Comparison with refugees and immigrants. Acta Psychiatrica Scandinavica*, nr. 97, p. 175-181.

SAÏD, E. W., *Réflexions sur l'exil et autres essais*, traducere de Charlotte Woillez, Arles, Actes Sud, 2008.

SALMON, C., "Savoir écouter les écrivains qui se taisent", online la *Slate* : <https://www.slate.fr/story/235195/bonnes-feuilles-art-du-silence-christian-salmon-les-liens-qui-liberent-litterature-crise>, 25/11/2022 [consultat la 25/07/2023].

SALMON, C., *L'Art du Silence*, Paris, Les liens qui libèrent, 2022.

SOULEIMANE, O. Y., "Biography", online la *Omar Youssef Souleimane*: <https://omaryoussef.org/biographie-2/>, n. d., [consultat la 01/08/2023].

SOULEIMANE, O. Y., *Une chambre en exil*, Paris, Flammarion, 2022.

TELLIER, A., *Expériences traumatiques et écriture*, Paris, Anthropos Economica, 1998.